

Александар Ј. Митровић

666.64:738.8(497.11)

Педагошки факултет у Ужицу,
Универзитет у Крагујевцу
mitrovicart@gmail.com

67.02:316.752(497.11)

ГРНЧАРСТВО КАО АУТОХТОНИ ЗАНАТ И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ: ТЕХНИКА ИЗРАДЕ ГРНЧАРСКИХ ПРЕДМЕТА КАО КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ ЗЛАКУСЕ

Сажетак: Један од главних елемената културног наслеђа и маркера идентитета ужичког краја је израда грнчарије у селу Злакуса. Производња грнчарије заснована је на аутентичној припреми глине као основног материјала са примесом калцита. Локално становништво до данашњих дана одржало је традиционалну вештину израде неглазираних посуда за термичку обраду хране на једноручном витлу (колу) техником зидања. Данас је такав процес израде грнчарије препознатљив, јединствен и карактеристичан за овај крај у односу на остале грнчарске центре у Србији. У раду је представљен и кратак приказ прве грнчарије из праисторије, која се даљим појашњењем глине као материјала и појмова керамике и грнчарије може упоредити са данашњом технологијом израде грнчарије у Злакуси.

Кључне речи: Злакуса, ручно витло, грнчарија, глина, културно наслеђе.

Увод

Проналазак лаких и издржљивих посуда за храну био је једна од најзначајнијих технолошких иновација у праисторијским временима. Вуковић истиче да „у културно-историјској археологији, анализа 'еволуције' керамичких форми и стилских карактеристика грнчарије, пре свега орнаментике, у улози израде хронолошких система, деценијама је била готово једини начин разматрања ове врсте материјала који и данас преовлађује у домаћој археологији”.¹ Неке од теорија о настанку и ширењу технологије грнчарије међу друштвима ловаца-сакупљача, иако су различите, указују да су на

¹ Jasna Vuković, „Технике обликовања каснонеолитске грнчарије: питос из куће 01/06 у Винчи”, *Zbornik Narodnog muzeja-serija: Arheologija* knj. 20, sv. 1 (2011): 71.

прављење ране грнчарије снажно утицале претходно постојеће органске технологије прављења предмета.

Српска народна керамика огледа се кроз богате и разноврсне технике и стилове израде предмета, као и кроз богатство облика, функционалности и орнаментике.² Грнчари (лончари) из Злакусе препознали су израду грнчарских предмета ручним витлом као локалну баштину и одржали су традиционалну технику израде, од припреме глине до финалног производа. На основу вишевековног искуства припреме глине, дошли су до закључка да је традиционални састав глине са примесом калцита идеалан за израду грнчарских предмета на ручном витлу. Предани свом аутохтоном занату увидели су да је њихова дужност да предмете израђују у пуном богатству њихове аутентичности, и да своју локалну баштину, у виду вековима преношених знања и вештина израде грнчарских предмета, даље пренесу на нове генерације.

Баштина се односи на нашу прошлост, садашњост, будућност, и један је од кључних елемената у креирању идентитета, карактера и имица одређеног места. Осим тога, чини одраз понашања доминантних локалних заједница у оквиру читавог друштва.³ Прва дефиниција наслеђа може се сагледати у члану 1 *Међународне повеље*, донете 1964. године у Венецији, која указује да се културно наслеђе не односи само на архитектонска и уметничка дела, већ и на окружење са доказима о цивилизацијски значајном развоју.⁴

Грнчарија у прошлом времену – чињенице

Порекло производње грнчарије једна је од најважнијих тема у праисторији Старог света. У Еврозији се од шездесетих сма-

² Јована Стојковић, „Грнчарство из етнолошке збирке Завичајног музеја Жупе”, *Жупски зборник: нова исцртавања: тематски зборник*. 1. изд., том 12 (Александровац: Завичајни музеј Жупе, 2023), 236.

³ Federico Lenzerini, “Intangible cultural heritage: The living culture of peoples”, *European Journal of International Law* vol. 22, no. 1 (2011): 103. DOI:10.1093/ejil/chr006.

⁴ ICOMOS “International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites” (Venice: IInd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments Venice, 1964). https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/venice_e.pdf (преузето 16. 9. 2024).

Митровић, А. Ј. „Грнчарство као аутохтони занат и културно наслеђе: техника израде грнчарских предмета као културни идентитет Злакусе”, 31–47.

трало да су Јапанска острва регион са најранијим грнчарством. Када је осамдесетих година 20. века убрзани темпо археолошких и хронолошких студија у источној Азији изнео на видело нове доказе, ситуација је полако почела да се мења, а подаци о налазима прехолоценске керамике, односно старији од 11.500 календарских година пре садашњости,⁵ указали су на Јужну Кину (18.500–17.700 кал. ПС), Јапанска острва (око 17.400–14.000 кал. ПС) и руски Далеки исток (16.800–14.100 кал. ПС). Појава грнчарије је највероватније била олакшана потребом да становништво источне Азије у касном глацијалу (око 19.000 кал. ПС) има лагане, лако направљене посуде за прераду и складиштење хране, дивљих биљака и њихових орашастих плодова и воћа, које је иначе тешко искористити у припреми хране без посуда за кување.⁶ У Кини су две различите културне традиције пружиле доказе о раној производњи грнчарије: пећинска култура у јужној Кини повезана са традицијом шљунканог алата, која се може упоредити са културом југоисточне Азије, и северна Кина у вези са микролитском традицијом североисточне Азије.⁷ Рана грнчарија у Кини јавља се на различитим локацијама и са различитим карактерима. Крхотине керамике, загрејане крупнозрним кварцитом, пречника од 1 до 5 mm, које су пронађене у Ксианрендонгу, омогућиле су трагове за даље проучавање ране грнчарије у јужној Кини. Поред браон, тамнобраон, црвенкастобраон, сивкастобраон и

⁵ Календарске године пре садашњости – даље у тексту кал. ПС.

⁶ Yaroslav V. Kuzmin, “Chronology of the earliest pottery in East Asia: progress and pitfalls”, *Antiquity* vol. 80, no. 308 (2006): 362–371, DOI: 10.1017/s0003598x00093686; Yaroslav V Kuzmin, “Origin of Old World pottery as viewed from the early 2010s: when, where and why?”, *World archaeology* vol. 45, no. 4 (2013): 539–556, DOI: 10.1080/00438243.2013.821669.

⁷ Chi Zhang, “The discovery of early pottery in China”, *Documenta Praehistorica* 29 (2002): 29–35, DOI: 10.4312/dp.29.3.

⁸ Пећински локалитет Ксианрендонг (Xianrendong), који се налази у Округу Ваниан (Wannian) у северној кинеској провинцији Ђиангши (Jiangxi), истражиле су различите институције, у више наврата (1961. и 1964; 1993. и 1995; 1999. и 2000. године). Ископавања из 2009. дала су нову серију радио-карбонских датума који сугеришу временски распон од 20.000 до 19.000 кал. ПС као најранију грнчарију на свету: Dikshit, K. N., and Manjil Hazarika, “The earliest pottery in East Asia: a review.” *Purātattva* no. 42 (2012): 227–237.

смеђа је основни тон боје грнчарије.⁹ Приликом израде предмета коришћене су методе грађења и методе намотавања глине, где се предмети могу класификовати у два типа. Код оба типа предмета декорација је идентична, на ободу предмета у виду низа тачака насталих помоћу штапића за пробијање унутрашњости посуде. Када је реч о зидовима предмета, дебљине су од 0,7 cm, док су неке посуде дебеле и до 1,2 cm. На основу фрагмената, може се претпоставити да је посуда била у облику тегле, округле основе са равним ободом и равним ушћем.¹⁰

Када говоримо о Балканском полуострву и о аутентичности грнчарских производа, црепуља представља најархаичнији производ који је од праисторије до данас остао у неизмењеном облику. Прављење црепуља подразумевало је локалне постулате који су се односили на технолошки поступак, па и на обичаје који прате њихову израду. Технологија припреме глине за израду гажене црепуље праћена је гажењем глине (кретањем у круг) и додавањем различитих примеса попут козје или коњске длаке, кучине, соли, плевe. Након обликовања и сушења, црепуља је глачана. Посебно карактеристично за женске црепуље јесте то што се нису пекле пре прве употребе па је њихово прво коришћење заправо и печење. Израда мушких црепуља проистекла је, како Ђорђевић каже, из потражње за посудама ове врсте, првенствено у областима у којима се жене нису бавиле том делатношћу. Мушке црепуље су „увек са рупом у средини, правилног су облика и уједначене дебљине зидова; боље обрађене, лакше су и чвршће, будући да су пре употребе печене...”¹¹

Керамика и грнчарија – теоријски аспект

Керамику су археолози, попут камених алата, одавно препознали као главни прибор који су усвојила древна људска друштва у различитим окружењима животне средине, од Арктика до пустиње. Грнчарски предмети разликују се од каме-

⁹ Chi, Zhang “The discovery of early pottery in China”, *Documenta Praehistorica* 29 (2002): 29–35.

¹⁰ Yaroslav V. Kuzmin, “Chronology of the earliest pottery in East Asia: progress and pitfalls”, *Antiquity* vol. 80, no. 308 (2006): 362–371.

¹¹ Биљана Ђорђевић, *Три лица традиционалне керамичке производње у Србији* (Београд: Народни музеј, 2011).

Митровић, А. Ј. „Грнчарство као аутохтони занат и културно наслеђе: техника израде грнчарских предмета као културни идентитет Злакусе”, 31–47.

ног оруђа по томе што су их више користила седелачка него номадска друштва, као и друштва више запослена међу пољопривредницима него међу ловцима-сакупљачима.¹² Термин керамика се уопштено користи за означавање глиених предмета сушених или загрејаних на високој температури са намером да се произведе трајни производ.¹³ Термин грнчарија се односи на врсту посуде која се користи за кување и чување хране, течности и чврстих материја, а коју је хомо сапијенс иновирао са циљем да подржи широк спектар егзистенцијалне економије, укључујући лов, сакупљање, риболов, испашу и пољопривреду.¹⁴ Док се појам грнчарија обично примењује за посуде направљене од печене или сушене глине, керамика је општији термин који се односи или се може односити на све артефакте направљене од глине. Такође, термин грнчарија се обично примењује на преносиве керамичке посуде направљене од печене или сушене глине, која у себи садржи одређене примесе и суши се на високим температурама,¹⁵ док се термин керамика може односити на све глинене облике за које желимо да имају трајни облик који се постиже процесом сушења или печења.¹⁶ Према дефиницији АСТМ-а (American Society for Testing and Materials) под грнчаријом се подразумевају „сви печени керамички производи који садрже

¹² Yuichi Nakazawa, Naganuma Masaki, Tsutsumi Takashi, “The emergence and transmission of early pottery in the Late-Glacial Japan”, *Quaternary International* no. 608 (2022): 75–87, DOI: 10.1016/j.quaint.2021.02.037

¹³ Peter Hommel, “Ceramic technology”, In: V. Ummings, P. Jordan & M. Zvelebil (eds), *The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter – Gatherers* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2014): 667–668, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199551224.013.008

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Видети више: Yaroslav V. Kuzmin, “Chronology of the earliest pottery in East Asia: progress and pitfalls”, *Antiquity* vol. 80, no. 308 (2006): 362–371; Yaroslav V. Kuzmin, “Origin of Old World pottery as viewed from the early 2010s: when, where and why?”, *World archaeology* vol. 45 no. 4 (2013): 539–556; Peter Hommel, “Ceramic technology”, In: V. Ummings, P. Jordan & M. Zvelebil (eds), *The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter-Gatherer* (Oxford, Oxford Univ. Press, 2014), 667–668; Nakazawa, Yuichi, Masaki Naganuma, and Takashi Tsutsumi. “The emergence and transmission of early pottery in the Late-Glacial Japan”. *Quaternary International* 608 (2022): 75–87.

¹⁶ Yaroslav V. Kuzmin, “Chronology of the earliest pottery in East Asia: progress and pitfalls”.

глину у форми, осим техничких, структуралних и ватросталних производа”.¹⁷

Израда употребне керамике/грнчарије представља сложен процес који захтева одређене вештине и знања која се стичу и преносе генерацијама. Данас се, укључивањем материјала као што су стакло, цемент и цигла, проширује обим појма керамике, па се керамика може дефинисати као обликовани производ произведен топлотном обрадом материјала или мешавине материјала, који је неоргански и неметални. Сваки освојени технолошки корак настављао је да живи све до данашњих дана, омогућавајући да се кроз развој керамичке производње сагледа историја развоја свакодневног живота људских заједница у ком грнчарија игра важну улогу хиљадама година.¹⁸

Глина као ресурс

Вуков *Српски рјечник, исјумачен немачкијем и латинскијем ријечима* нуди нам два термина за појам глина, гњила и иловача, али не даје додатно објашњење за сам појам.¹⁹ У *Речнику српској језика* Матице српске²⁰ појам глина је дефинисан као врста земље непрпусне за воду која је у влажном стању лепљива и употребљава се у лончарству и керамици. Термин глина примењен је на различите материјале који се разликују и по пореклу и по саставу па га је тешко прецизно дефинисати, али је широко дефинисан као ситнозрнасти, земљани материјал који развија пластичност када се помеша са водом. Примитивни грнчар користио је два најизразитија својства глине, њену еластичност у односу на влажност и својство стврдњавања када је изложен топлоти.

¹⁷ ASTM (Standard Terminology of Ceramic Whitewares and Related Products) C242-15. Am. Soc. Test. Mater., 2015. Америчко друштво за испитивање и материјале (ASTM) је међународна организација за стандарде која развија и објављује добровољне консензусне техничке стандарде за широк спектар материјала, производа, система и услуга.

¹⁸ Биљана Ђорђевић, *Три лица традиционалне керамичке производње у Србији* (Београд: Народни музеј, 2011), 3-8.

¹⁹ Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник: исјумачен њемачкијем и латинскијем ријечима 1* (Београд, Нолит, 1972).

²⁰ *Речник српској језика*, [уредио Мирослав Николић] (Нови Сад: Матица српска, 2017), 1561.

Многи концепти о природи глине су напредовали у прошлости, а један од најраспрострањенијих старијих концепата претпостављао је да постоји једна чиста глинена супстанца, каолинит. Геолози су се некада широко држали за овај концепт глине, док су многи рани истраживачи земљишта веровали да је суштинска компонента глине аморфни комплекс изузетно ситнозрнатих супстанци. Захваљујући новим методама физичке анализе у комбинацији са хемијском и петрографском анализом научници препознају одређене минерале глине који се, по сличности њихове атомске структуре, могу сврстати у неколико група, и таква класификација је фундаментална. Претходне класификације биле су засноване на сврси класификатора, па су тако геолози класификовали глину према њеном пореклу и појави: резидуална и транспортована морска, алувијална, глацијална, еолска итд. Керамичари су је класификовали према својствима печења: белогорена, високоватростална, црвеногорена, нисковатростална, итд.; или по употреби: порцуланска глина, шамотна глина, глина од камена итд., а ове класификације и даље имају своју употребу.²¹

Правилни приступи у процесу избора глине и њене обраде, резултат су традиције учења путем избегавања неуспеха у различитим фазама производње која се преноси са једне генерације на другу. Обрада глине и њена припрема за стварање одређеног предмета подразумева одузимање или додавање материјала у њу, што даље значи бирање могућих алтернатива које се преференцијално процењују на основу фаза процеса производње и нису нужно повезане са употребом посуде. Ако је у природном стању квалитет глине незадовољавајући, потребно ју је обрадити како би задовољила очекиване физичке карактеристике, односно обрадивост, скупљање при сушењу, понашање при печењу, као и њена својства након печења.

²¹ Anna Osler Shepard, *Ceramics for the Archaeologist* (Washington, DC: Carnegie Institution of Washington, 1968, Vol. 609); Thér, Richard. “Ceramic technology. How to reconstruct and describe pottery-forming practices.” *Archaeological and Anthropological Sciences* vol. 12, no. 8 (2020): 172; Giacomo Eramo, “Ceramic technology: how to recognize clay processing.” *Archaeological and Anthropological Sciences* vol. 12, no. 8 (2020): 164.

Глина као аутохтони материјал – пример Злакусе

У студијама керамике, као посебној области археологије посебно место заузима истраживање технологије. Вуковић наводи да се под појмом технологија не посматра само занатски процес израде већ „технологија представља читав низ радњи и односа укључујући процес израде, организацију производње, дистрибуцију, потрошњу и употребу, као активни систем веза између људи и предмета, од њихове израде, преко дистрибуције до одбацивања”.²² Може се слободно рећи да је технологија прераде глине, као и прављење грнчарских предмета једно од првих софистициранијих наслеђа. Сам процес израде предмета сачињен је од неколико комплексних корака једнаке важности за успешну производњу предмета. Како наводи Биљана Ђорђевић:

„Први корак је копање глине, затим утовар у превозно средство, истовар, уношење у просторију у којој се глина складишти, стављање у посуду у којој се ’кисели’, вађење из те посуде, сједињавање с калцитом, гажење и превртање 3–5 пута, слагање на гомилу, машинско и ручно мешање, израда предмета, ношење на сушење, преношење и превртање током сушења, финална обрада, поновно сушење на ваздуху или у сушари, ношење на печење, вађење из пећи или са жижанице, складиштење, утовар и истовар код продаје, а ’бар три пута узем сваки у руке док га продам’”.²³ Наведени кораци које грнчари свакодневно примењују у свом раду из дана у дан, а на који нам Биљана Ђорђевић указује у свом раду *Производња керамике – ишћање специјализације и подела рада*, устаљени су за све грнчарске центре.²⁴

Припрема глине један је од важнијих процеса који је вековима остао неизмењен и саставни је део нематеријалног културног наслеђа у изради злакуске грнчарије. Данашњи кораци у припреми глине идентични су као у праисторији када није било грнчарских радионица, већ су се сви у кругу заједнице бавили грнчаријом. Грнчари из Злакусе за израду својих предмета кори-

²² Jasna Vuković, „Ženska tehnologija: identitet neolitskih majstora грнčара”, *Етно-антрополошки проблеми* год. 8, бр. 1 (2013): 295–316.

²³ Biljana Đorđević, „Proizvodnja keramike – pitanja specijalizacije i podele rada”, *Journal of Social Sciences* no. 9 (2017): 79.

²⁴ Ibid., str. 79.

Митровић, А. Ј. „Грнчарство као аутохтони занат и културно наслеђе: техника израде грнчарских предмета као културни идентитет Злакусе”, 31–47.

сте два природна ресурса, глину и калцит. Ресурси се у Злакусу допремају са два различита локалитета. Глина се ископава у пожешком селу Врањани на дубини од пет метара, па и дубље како би се избегло камење и жиле, а потом допрема у Злакусу у већим комадима. Некада се у Врањанима глина ручно копала и ручно преносила у џаковима, док се данас ископава машински. Овај тип глине, као и сви остали типови глине, захтева неки облик припреме пре него што се може користити за формирање грнчарије, чак и ако је то само мало лагано гњечење. Припрема глине се може разврстати у две широке категорије. Прво, ту је пречишћавање – уклањање страних непожељних материјала као што су корење и друге органске материје, или велики шљунак.²⁵ У Злакуси се допремљена глина уситњава и том приликом се елиминишу крупније нечистоће. Тако уситњена глина ставља се у посуду која може бити: стари казан, велики земљани лонац, метално корито или ранија.²⁶ Глина се кваси водом, и потом се двадесет четири сата кисели, након чега се вишак воде одбацује, а натопљена глина полаже на велику простирку где се ножно или ручно меси и тиме се одстрањују ситније нечистоће.²⁷ Експлоатација влажне глине може бити енергетски захтевнија за транспорт, са друге стране она је већ природно хидратизована и биће потребно мање напора за обраду.²⁸ Друга категорија припреме глине је промена њеног својства у циљу побољшања функционалности и квалитета производа. Злакуски мајстори, приликом припреме глине за израду грнчарских предмета, пречишћену глину мешају са калцитом (каменом, СаСО₃)²⁹ допремљеним из каменолома који се налази у пожешком селу Рупељеву. Лиснати камен се праћењем жиле копа крампом. Ископани калцит је потребно претворити у прах како би се помешао са глином.

²⁵ Giacomo Eramo, “Ceramic technology: how to recognize clay processing”. *Archaeological and Anthropological Sciences* vol. 12, no. 8 (2020): 2.

²⁶ Снежана Томић-Јоковић, Јелена Тоскић, „Живи сеоски занати у ужичком крају и њихова заштитна на примеру грнчарској, качарској и ковачкој занати” (Сирогијно: Старо село Музеј на отвореном, 2010), 18.

²⁷ Исто.

²⁸ Giacomo Eramo, “Ceramic technology: how to recognize clay processing”. *Archaeological and Anthropological Sciences* vol. 12, no. 8 (2020): 2.

²⁹ За камен калцит злакуски лончари користе термин врста.

Допремањем у Злакусу велики комади калцита пролазе неколико фаза уситњења. Традиционално, велики комади калцита се пеку на отвореној ватри и тим процесом се добијају ситни комади камена. У даљем процесу следи уситњавање камена тучком³⁰ што калцит претвара у најситнији прах. Данас је процес млевења калцита убрзан и прво се врши уситњење дробилом, а потом се електричним млином (прекрупачем чекићарем) доводи до финалног уситњења у прах.

Различите мешавине глине могу се користити за производњу различитих посуда у складу са њиховом функцијом.³¹ За прављење грнчарских предмета који се користе за припремање хране калцит се меша са глином у односу 50:50%, док се за веће предмете, попут амфора или великих лонаца, користи 40% глине и 60% калцита. Некада је процес мешања реализован гажењем, док се данас тај посао обавља машински. Однос глине и калцита утиче на својства која се желе за финални печени производ, као што су његове термичке карактеристике, механичка чврстоћа или порозност. Циљ је да се од примењених природних сировина припреми материјал чија су својства предвидива, контролисана и погодна за примењене поступке формирања и печења, а касније и за употребу.

Процес израде предмета на ручном витлу – од витла до употребног предмета

Израда грнчарије у Злакуси заступљена је око четиристо година и вековима се преноси са генерације на генерацију. Грнчарско витло или точак, који се као врста помоћног механичког алата користи у прављењу традиционалних лонаца, направљен је од дрвета, камена, глине или метала. Први, примитивни точкови који се користе седећи на поду за методе ручног обликовања су равни, конвексни или конкавни дискови. Разлика у грнчарским точковима, који се користе од халколитског периода до данас, суштински је повезана са локалном традицијом, навикама и кул-

³⁰ Тучак – у овом случају односи се на дрвену ножну полуку са маљем која на врху има гвоздену стопу.

³¹ Orton Clive, Mike Hughes, *Pottery in archaeology* (Cambridge: University Press, 2013).

Митровић, А. Ј. „Грнчарство као аутохтони занат и културно наслеђе: техника израде грнчарских предмета као културни идентитет Злакусе”, 31–47.

туром. Уобичајена употреба точка могла се видети у бронзаном добу у керамици хетитске културе. Точкови код којих се брзина окретања контролише педалом, први пут су коришћени у Енглеској. После друге половине 20. века са техничким и технолошким развојем, електрични точкови су постали преовлађујући.³² Окретање грнчарских посуда на витлима/колима како би се нанео нови ниво глине ставља се у везу са органским занатом ткања кошара и корпи, док техника конструкције плоча дели карактеристике са производњом посуда од сирове коже или коре.³³ Технологија обликовања помоћу плетене корпе, вреће напуњене песком или бешике морских сисара, коришћена је за производњу најраније грнчарије на руском Далеком истоку.³⁴

Грнчари из Злакусе настојали су да приликом израде предмета одрже традиционалну употребу ручног витла (кола) карактеристичног за западни део наше земље. Ручно витло је приликом прављења предмета у почетку у улози покретног постоља, а након формирања облика предмета ручно се користи његова ротациона снага. Израда витла преносила се са генерације на генерацију, и данас су ручна витла у Злакуси већином метална, различитих димензија и изгледа, али исте функционалности. Стандардне димензије злакуског витла су: пречник горњег котура 33 cm, дебљина 5 cm; висина студића 14 cm; крстача 32 cm; висина осовине 22 cm, основа 60 x 24 cm. Наравно, наведене димензије су променљиве и индивидуалне су од мајстора до мајстора, у зависности од њихових потреба.³⁵

³² Zehra Çobanlı, Ayşe Canbolat, “Seramik Sanatında Kullanılan Tornaçlar”, *Sanat ve Tasarım Dergisi* vol. 6, no. 6 (2014): 157.

³³ Richard Thér, “Ceramic technology. How to reconstruct and describe pottery-forming practices”, *Archaeological and Anthropological Sciences* vol. 12, no. 8 (2020): 172.

³⁴ Peter Hommel “Ceramic technology”, In: V. Ummings, P. Jordan & M. Zvelebil (eds), *The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter – Gatherers* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2014): 669.

³⁵ Биљана Ђорђевић Богдановић, „Етноархеолошка истраживања технологије керамике: студија случаја Злакуса”, докторска дисертација (Београд: Филозофски факултет, 2016), 129. <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:13084> (преузето 14. 10. 2024).

ИЗ ПРОШЛОСТИ

На самом почетку формирања предмета, грнчари од припремљене глине праве погачу и пре него што је поставе на витло доњи део погаче посипају калцитом како би спречили лепљење глине за дрвену плочу (подлогу) која се налази на витлу. Погача од глине представља дно посуде од које се извлачи доњи део зида. Лева рука лагано покреће витло, док се десном руком даље гради предмет спиралним намотавањем суџука.³⁶ Лончари из Злакусе временом су увидели да је врста припремљене глине једино погодна за обликовање ручним витлом. Приликом коришћења ножног витла, зидови предмета би били неједнаке дебљине што би се временом одразило на употребу предмета у припреми хране. Дакле, предмет би временом пукао. Мајстори су покушали и технику ливења предмета у калупима и такође увидели недостатке који указују на одвајање камена од глине где се већи проценат камена налази у доњим деловима предмета, а глина у горњим. Разлика међу мајсторима на грнчарији је препознатљива на основу украса. Сваки лончар својим препознатљивим рукописом креира шаре на предметима окретањем малих зупчаника преко посуде, или помоћу малог дрвеног алата који називају шараљка.

Коначно направљени предмет износи се на отворено како би се површински исушио, а потом се суши у затвореној просторији од седам до десет дана. Период сушења зависи од величине посуде и од температуре у просторији. Након тога предмети се суше (диме) у сушарама на температури од 300⁰С. Један од кључних процеса у изради керамике и сама основа керамике јесте њена термичка обрада. Традиционално печење грнчарије реализује се на отвореној ватри. Исушени предмети ређају се на дрва, а потом и прекривају сувим дрвима. Тако осушен предмет полаже се у пећ за печење керамике на чврсто гориво (дрва) или пећ на електричну енергију и пече се на температури од 800⁰С од четрнаест до петнаест сати. Приликом израде грнчарског предмета пролази се кроз три фазе промене боје предмета: бела приликом сушења у затвореној просторији, црна након сушења у сушари и на крају црвена након печења у пећи. Произвођачи су данас заштитили свој производ на три начина: утиснути печат током израде предмета са знаком ћириличног слова З, печатом радионице у којој је

³⁶ Суџук – односи се на комад глине у облику црева (кобасице).

Митровић, А. Ј. „Грнчарство као аутохтони занат и културно наслеђе: техника израде грнчарских предмета као културни идентитет Злакусе”, 31–47.

предмет израђен, а који се састоји од иницијала, и оригиналним украсом на предметима који се међу мајсторима разликује.

Данас се у злакуским грнчарским радионицама на ручном витлу праве традиционални судови који су намењени припремању хране на отвореном огњишту, а то су: лонци с две дршке, велики лонци без дршки, шерпе, пекачи, сачеви, пржуље, црепуље. На проширен асортиман грнчарских производа за припрему хране утицали су нови изуми металног посуђа, па тако настају предмети за брзу припрему хране, такозвани брзи пекачи. Постоје и нове форме предмета које се не уклапају у традиционалне предмете, а чине их украсни предмети попут лампи, пепељара, саксија, или форми које се израђују према поруџбини.³⁷

Уметничка школа у Ужицу је својим оснивањем (2005) увела смер Грнчар уметничких предмета, што је значајан корак за очување старог заната путем образовања млађих нараштаја. У оквиру наведеног образовног профила, ученици имају прилику да овладају различитим савременим и традиционалним техникама и технологијама израде уникатних уметничких предмета од глине, као и естетским квалитетима у оквиру уметничке грнчарије и керамике као гране примењене уметности и дизајна. Године 1996. под руководством сликарке – керамичарке Софије Бунарџић основана је и Међународна колонија уметничке керамике, чији је циљ да окупи уметнике керамичаре из земље и тиме повеже савремен концепт уметничке керамике са традиционалном техником израде грнчарских предмета. Уметници на ручном витлу, традиционалном техником зидања и грађења форми обликују своја керамичка уметничка дела. До сада је реализовано 28 колонија у оквиру којих је учешћем око 400 учесника из 40 земаља направљено око 800 експоната уметничке керамике.

Закључак

Захваљујући технолошком тријумфу печења глине омогућено је сагледавање начина живљења и развоја људских заједница хиљадама година уназад. Самим тим указано је на значај

³⁷ Биљана Ђорђевић Богдановић, „Етноархеолошка истраживања технологије керамике: студија случаја Злакуса”, докторска дисертација (Београд, Филозофски факултет, 2016), 141-148.

ИЗ ПРОШЛОСТИ

лончарства као заната, који је одржао човечанство и који је непокорен у односу на савремене концепте израде употребних предмета за припрему хране. Данашња употреба глине, коју је хомо сапијенс применио у циљу егзистенцијалне економије, на идентичан начин се може сагледати и кроз израду грнчарије у Злакуси. Традиционална израда употребних грнчарских предмета представља склоп вештина и знања која су се преносила генерацијама. Неки од традиционалних предмета, попут малих лонаца без рукохвата, рукачице, катранице, ђувеча, постали су напуштене форме, док се данас производе предмети са широком употребом у припреми хране, као и различите врсте украсних предмета. „Међународна керамичка уметничка колонија Злакуса” допринела је да се традиционална техника зидања имплементира у савремену керамичку уметничку форму. Осим тога, керамичка колонија је допринела да се на регионалном, републичком па и на међународном нивоу укаже на значај злакуске технике израде употребних предмета, као и то да се злакуска израда грнчарских предмета традиционалном техником зидања на ручном витлу 2020. године упише на UNESCO листу³⁸ нематеријалног културног наслеђа.³⁹

---

³⁸ Погледати <https://ich.unesco.org/en/RL/zlakusa-pottery-making-hand-wheel-pottery-making-in-the-village-of-zlakusa-01466>.

³⁹ Нематеријално културно наслеђе дефинисано је *Конвенцијом за заштитиу нематеријалној културној наслеђа* (Convention for the Safeguarding Heritage <https://ich.unesco.org/en/convention>) на Унесковој конференцији 2003. године у Паризу. Циљ Конвенције заснива се на очувању нематеријалног културног наслеђа које је шире дефинисано и односи се на: 1. усмене традиције и изражавања, укључујући језик као носилац нематеријалног културног наслеђа, 2. извођачке уметности, 3. друштвене праксе, ритуали и свечани догађаји, 4. знања и праксе у вези са природом и универзумом, 5. традиционално занатско умеће.

Литература

1. Vuković, Jasna. „Ženska tehnologija: identitet neolitskih majstora грнчара”. *Етноантрополошки проблеми* год. 8, бр. 1 (2013): 295–316.
2. Vuković, Jasna. „Технике обликовања каснеолитске грнчарије: пџос из куће 01/06 у Винчи”. *Zbornik Narodnog muzeja-serija: Arheologija* knj. 20, sv. 1 br. 20-1 (2011): 71–82.
3. Dikshit, K. N. and Manjil Hazarika. “The earliest pottery in East Asia: a review”. *Purātattva* 42 (2012): 227–237.
4. Ђорђевић, Богдановић Биљана. „Етноархеолошка истраживања технологије керамике: студија случаја Злакуса”, докторска дисертација (Београд, Филозофски факултет, 2016), 129. <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:13084> (преузето 14. 10. 2024).
5. Ђорђевић, Биљана. „Производња керамике – питања специјализације и поделе рада”, *Journal of Social Sciences* no. 9 (2017): 78–96.
6. Ђорђевић, Биљана. *Tri lica tradicionalne keramičke proizvodnje u Srbiji: Three facets of the traditional pottery making in Serbia*. Београд: Народни музеј у Београду, 2011.
7. Eramo, Giacomo. “Ceramic technology: how to recognize clay processing”. *Archaeological and Anthropological Sciences* vol. 12, no. 8 (2020): 1–24.
8. Zehra Çobanlı, Ayşe Canbolat. “Seramik Sanatında Kullanılan Tornaalar”. *Sanat ve Tasarım Dergisi* vol. 6, no. 6 (2014): 156–179.
9. Kuzmin, Yaroslav V. “Chronology of the earliest pottery in East Asia: progress and pitfalls”, *Antiquity* vol. 80, no. 308 (2006): 362–371.
10. Kuzmin, Yaroslav V. “Origin of Old World pottery as viewed from the early 2010s: when, where and why?”, *World archaeology* vol. 45, no. 4 (2013): 539–556.
11. Lenzerini, Federico. “Intangible cultural heritage: The living culture of peoples”. *European Journal of International Law* vol. 22, no. 1 (2011): 101–120.

12. Nakazawa, Yuichi, Masaki Naganuma, and Takashi Tsutsumi. "The emergence and transmission of early pottery in the Late-Glacial Japan". *Quaternary International* 608 (2022): 75-87.
13. Orton, Clive, and Mike Hughes. *Pottery in archaeology*. Cambridge University Press, 2013.
14. Стеф. Караџић, Вук. *Српски рјечник: истаумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Београд: Нолит, 1972.
15. Стојковић, Јована. „Грнчарство из Етнолошке збирке Завичајног музеја Жупе”. *Жупски зборник: нова истраживања: шемајски зборник*, том 12. Жупа: Завичајни музеј Жупе, 2023.
16. Shepard, Anna Osler. *Ceramics for the Archaeologist*. Vol. 609. Washington, DC: Carnegie Institution of Washington, 1956.
17. Томић-Јоковић, Снежана и Јелена Тоскић. *Живи сеоски занати у ужичком крају и њихова заштита на примеру грнчарског, качарског и ковачког заната*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село”, 2010.
18. Thér, Richard. "Ceramic technology. How to reconstruct and describe pottery-forming practices". *Archaeological and Anthropological Sciences* vol. 12, no. 8 (2020): 1-22.
19. Hommel, Peter. "Ceramic technology", In: V. Ummings, P. Jordan & M. Zvelebil (eds). *The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter – Gatherers* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2014): 663-693.
20. Chi, Zhang. "The discovery of early pottery in China." *Documenta Praehistorica* 29 (2002): 29-35.

Митровић, А. Ј. „Грнчарство као аутохтони занат и културно наслеђе: техника израде грнчарских предмета као културни идентитет Злакуса”, 31–47.

Pottery as an autochthonous craft and cultural heritage

The technique of making pottery objects as a cultural identity of Zlakusa

Abstract: One of the main elements of the cultural heritage and identity marker of the Užice region is pottery making in the village of Zlakusa. Pottery production is based on the authentic preparation of clay as a basic material with an admixture of calcite. Also, the local population has maintained the traditional skill of making unglazed dishes for thermal processing of food on a one-handed wheel using the masonry technique. Today, such a process of making pottery is recognisable, unique and characteristic for this region compared to other pottery centers in Serbia. Also, the paper presents a brief description of the first pottery from prehistoric times, which, with further clarification of clay as a material and concepts of ceramics and pottery, can be compared with today's pottery-making technology in Zlakusa.

Keywords: Zlakusa, hand wheel, pottery, clay, cultural heritage.

Примљен рукојис: 6. 8. 2024.

Исправке рукојиса: 15. 8. 2024.

Прихваћен за објављивање: 27. 9. 2024.